

DİVANÜ LUGATI'T-TÜRK'TEKİ DİYALOGLAR ÜZERİNE

On the Dialogs in the Divanü Lugati't-Türk

Zeki KAYMAZ*

Özet

Bu makalede, Kaşgarlı Mahmud'un kaleme aldığı Türk dilinin ilk ansiklopedik sözlüğü olan Divanü Lugati't-Türk'te geçen diyaloglar üzerinde durulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Kaşgarlı Mahmud, Divanü Lugati't-Türk, diyalog.

Abstract

In this article, we focus on the dialogs in the Divanü Lugati't-Türk which is the first encyclopedical dictionary of Turkish, written by Kaşgarlı Mahmud.

Key Words: Kaşgarlı Mahmud, Divanü Lugati't-Türk, dialog.

"Ben onların (Türklerin) en uzun dillisi, en açık anlatanı, akılca en incesi, soyca en köklüsü, en iyi kargı kullananı olduğum halde onların şarlarını, çöllerini baştan başa dolaşım. Türk, Türkmen, Oğuz, Çiğil, Yağma, Kırgız boylarının dillerini kafiyelerini belleyerek faydalandım; öyle ki bende onlardan her boyun dili, en iyi yolda yerleşmiştir. Ben onları en iyi surette sıralamış, en iyi düzenle düzenlemişimdir."¹ diyen Mahmut Kaşgarlı'nın sözlerinden onun geniş bir coğrafyada yerleşmiş olan Türk boylarının illerini oymak oymak gezdiğini ve onların lehçelerini öğrendiğini anlıyoruz. Kaşgarlı Mahmut ulaşımın çok güç olduğu bir devirde, Türk diline ait malzemeleri tek başına toplayarak günümüze çok değerli bir sözlük bırakmıştır. Bütün Türk dünyası için eşsiz bir armağan olan bu eser günümüzde bilim adamları için bir "el kitabı" niteliğini taşımaktadır.

Kendisine sonsuz bir ün, araştırmacılara bitmez tükenmez bir azık olsun diye bu kitabı yazdığını belirten Kaşgarlı Mahmut'un eseri pek çok yönden incelenmiş ve incelenmeye de devam etmektedir. Biz de bu makalemizde Divanü Lugati't-Türk'teki karşılıklı konuşmalar üzerinde duracağız.

Makalemizi hazırlarken çıkış noktamız, 11. yüzyılda Türklerin birbirleriyle nasıl konuştuğu sorusuna cevap aramak olmuştur. Bunun cevabını da Kaşgarlı Mahmut'un Divanü Lugati't-Türk'ünde aramayı düşündük.

DLT, yapısı itibarıyla – kelimelerin açıklamaları Arapçanın kurallarına dayalı olarak yapıldığı için- karşılıklı konuşmaların çok olmadığı bir eserdir. Ancak az da olsa, diyaloglar eserin değişik yerlerinde serpiştirilmiş olarak görülmektedir. İşte bu makalede farklı yerlerdeki veriler bir araya getirilmeye çalışılacaktır.

DLT.'te ikisi bir yerden olan kimseler "yerdeş" denir. Hemşehri anlamındadır (I, 407).

Yerdeş: Hemşehri. Yerdeş kişi = Hemşehri adam. Bu iki kişinin bir şehirden olmasıdır. Birbirine " yerdeş" derler. Oğuzca III , 40

Adaş: Arkadaş, Dost I, 61

Yukarıdaki açıklamalardan o dönemde insanların birbirlerine "adaş" veya "yerdeş" diye

* Prof. Dr., Ege Üniversitesi Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü –İzmir / Türkiye.

¹ Divanü Lûgat-it-Türk Tercümesi I, s. 4.

seslendiklerini düşünebiliriz. Yine karşılıklı konuşma için gerekli olan sen ve siz zamirleri için şu bilgiler verilmektedir:

Senletti: Ol anı senletti: "O ona karşı "sen" dedirtti: (O, birisini ona küçüklere karşı söylenen, aytañan sözle aytañtı) Yukarıda söylemiş olduğumuz üzere Türkler, büyüğe "siz" diye aytañlar; kurca kendilerinde aşağı olana sen diye aytañlar. Bundan da alarak "ol anı senletti" derler ki, " O, onu küçültmek için "sen" diye hitap ettirdi demektir.

Sizlettim: Men anı sizlettim: Ben birini ona "siz" diye hitap ettirdim (II, 346-347).

Siz: Çiğilcede büyüklere, sayılan kişilere aytañan bir kelimedir."Sen" demektir. Asıl anlamı sizdir. Küçük olanlara "sen" diye aytañır. Oğuzlar bunun aksini yaparlar (III, 124).

Bunlara göre iki kişi karşılaştığında birbirlerini şöyle söyleyerek tanımañdıkları:

-Boy kim? (Hangi kabiledensin?)

-Salgur. III , 141 (Salgur'danım.)

Kâşgarlı Mahmut bu konuda şunları söyler: birbirini tanımayan iki adam karşılaştıkları zaman önce selamlaşır, sonra "Boy kim?" diye sorarlar. "Hangi kabiledensin?" demektir. "Salgur" diye cevap verir. Yahut kitabın baş tarafında söylediğim boy adlarından birisini söyler. Bundan sonra konuşmaya başlarlar. Yahut durmaksızın ayrılırlar. Böylelikle birisi öbürünün kabilesini tanımañ olur (III, 141).

Burada Kaşgarlı iki adamın karşılaştığında önce selamlaşmañlarını belirtmektedir. Ancak selamlaşma sırasında neler dediklerini ne yazık ki kaydetmemiştir.

Uzak bir yerden gelen evlat ile anası veya babası arasındaki konuşma şöyle olmañ olmalıdır.

-Kañça bardıñ ay ogul (I, 74), Kañcan keldiñ (I, 403) Esen müsen (I, 77), yiniñ sag mu? (III, 154) (Oğul nereye gittin?, Ne zaman geldin, İyi misin?, Sağığın iyi mi?)

-Temin keldim (I, 409) (Demin geldim).

Bir kişi konuğuna ikramda bulunmak istemektedir. Ancak konuğu hastadır. Bu durumda şöyle konuşabilirler:

-Üzüm yegil azu kagun yegil (I, 88) Bir çöp yegil (I, 318).

(Üzüm ye, kavun ye, bir parça tutmaç ye)

-Özüm ağırdı. (I, 46) Ot içtim (I, 35) Bir öpüm mün (I, 75) bergil (I, 35).

(Karnım ağırdı ilaç içtim, bir yudum çorba ver)

Bir kişiye şöyle seslenilmektedir:

-Aç, Otamış (I, 96) (Hey, Otamış).

-Uva! (I, 40)

-Aç, berü kel, yim keldür (II, 144) Atka ot bergil (I, 35).

(Hey, buraya gel, yemek getir, ata ot ver!)

Kızılan birisine ise şöyle seslenilmektedir:

-Körüp neçük kaçmadın

Yamar suvın keçmedin

Tavarınnı saçmadın

Yisün seni ar böri (I,79)

Emdi yat, kuşka bolup et (I,36)

(-Beni gördün de neden kaçmadın,

Niye Yamar suyunu geçmedin,

Malını niye dağıtmadın?

Artık seni sırtlan yesin!

Şimdi yat, kuşlara et ol!)

Veya şu konuşmalar da geçmiş olabilir:

-Ol menden öndüñ bardı (I, 40)

(O, benden önce gitti)

-Andık (I, 42)

(Yemin et!)

-Sen bargıl köreyin (III, 130)

(Sen git göreyim)

-Men añar yarmak ötnü/ötünç berdim (I 113)

(Ben ona ödünç para verdim)

-Neçe yarmak berdiñ (III, 220)

(Kaç para verdin?)

Yigirmi yarmak (III, 48 / III, 220)

Sende sag yok (III, 154)
(-Sende akıl yok!)

Bir oyunda ise çocuklar birbirlerine oyun gereği şöyle seslenmektedirler:

-Müñüz müñüz
-Ne müñüz (III, 363)
-Tewey

-Müñüz müñüz
-Ne müñüz (III, 363)
-Eşgek (I, 111)

Irmağın kenarında oynanan bir oyundur. Oyunda birisi (ebe) boynuzlu hayvanları peş peşe söylemeğe başlar. Etrafındaki çocuklar da bunu tekrar ederler. Arada deve ve eşek gibi boynuzsuz hayvanların da adını söyler. Diğer çocuklardan biri dikkat etmeyip bu hayvanların adını söylerse çaya atılır.

-Meniñ bargum yaktı (II, 69)
(Benim gitmem yaklaştı)
-Seniñ barguñ/barasun kaçan (II, 69)
(Senin gitmen ne zaman?)
-Yol ogur bolsun (I, 53), Yol yarasun (III, 87)
(Yol uğurlu olsun, yol dileğine uygun olsun!)
-Sende yarmak bar mu (III, 147)
(Sende para var mı?)
-Bar/yok (III, 147)
(Var/yok!)

DLT'teki örnekler tabii ki benim gösterdiklerimle sınırlı değildir. Ancak bir makale çerçevesindeki bu örneklerin bir fikir verebileceği inancındayım. Makalemi Besim Atalay'ın şu sözleriyle bitirmek istiyorum: “*Divanü Lûgati't-Türk bir hazinedir; onun üzerinde üç, beş kişinin çalışması yeterli değildir. Divanın üzerinde yüzlerce kişi çalışacak ve her çalışsan yeni bir cevher bulacaktır.*”

Kaynaklar

- 📖 ATALAY Besim, **Divanü Lûgati't-Türk Tercümesi I**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1992.
- 📖 ATALAY Besim, **Divanü Lûgati't-Türk Tercümesi II**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1992.
- 📖 ATALAY Besim, **Divanü Lûgati't-Türk Tercümesi III**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1992.